

IZHODIŠČE ZA CERKEV SV. JOŽEFA NAD PRESERJEM

NACE ŠUMI, LJUBLJANA

Cerkev sv. Jožefa nad Preserjem sicer ne sodi med vrhunske stvaritve 17. stoletja pri nas, zlasti ne po izvedbi zunanjsčine, vendar zavzema eno ključnih mest v razvoju prostorskih zasnov tega in naslednjega stoletja na Slovenskem.¹ Družno z romarsko cerkvijo v Novi Štifti pri Ribnici je zlomila samovlado »kongregacijskega« protireformacijskega tipa cerkva na naših tleh. Toda tudi v primeri z Novo Štifo pomeni značilen nov prispevek v snovanju prostorov. Medtem ko je cerkev v Novi Štifi uveljavila osréden — osmerokoten — prostor kot nasprotje vzdolžno orientiranim dvoranam, ki jih je propagirala katoliška obnovitvena akcija po zgledu zlasti jezuitskih cerkva in z naslonom na daljne starokrščanske bazilike, se v Jožefovi cerkvi prvič srečamo s pravo sintezo vzdolžnega in osrednega prostora: tlorisna osnova cerkve je potegnjeni osmerokotnik. Po dosedanjih ugotovitvah je prav Jožefova cerkev nad Preserjem prva pri nas uveljavila tako zasnovo, njen zgodovinski pomen pa je poleg tega v številnih naslednicah, ki navezujejo na ta prostorski tip. Medtem ko najdemo posnemovalke Nove Štife sicer po vsem Kranjskem, vendar največ na Dolenjskem, so zrastle potomke Jožefove cerkve na Gorenjskem ter prodrle celo v samo Ljubljano. S tem pa je tudi že rečeno, da imamo v obeh primerih opraviti s cerkvenima zasnovama, ki sta nastali za deželo; v mesta so take zasnove mogle samo izjemno, zakaj tu je moč redov narekovala zvesto navezovanje na matične zgledе dvoranskih prostorov.

Zaradi širokega odmeva na podeželju pa je seveda za obe pionirski zasnovi zrasel znanstveni interes. V ospredje se postavlja vprašanje o izvoru takih stavb. Za Novo Štifo je bila uganka o izhodišču že razrešena.² Pokazalo se je, da je bila tako po tlorisnih merah kakor po višinskih razmerjih vzor za Novo Štifo prav tako Mariji posvečena renesančna cerkev v Lodiju pri Milanu, ki so jo začeli zidati ob koncu 15. stoletja. Seveda nismo v Novi Štifi dobili preproste kopije vzornice, marveč nekoliko poenostavljeno zasnovo, ki v ladijskem plašču v nadstropju sploh ni bila dokončana, medtem ko je bila notranjščina v pritličnem kapelnem pasu prilagojena sodobnim manierističnim idealom. Izhodišče za Novo Štifo je bila torej lombardska arhitektura. Pri obravnavi tega spomenika sem tudi že zapisal, da je mogoče opaziti nekatere sorodnosti med Novo

¹ Prim. N. Šumi, Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem. Ljubljana 1969.

² Isti, Nova Štifa pri Ribnici. ZUZ VIII, 1970, str. 95—106.

Štifo in Jožefovo cerkvijo,³ in tudi ta okoliščina je nakazovala za našo arhitekturo prav tako lombardsko izhodišče. Mogoče je bilo celo reči, da smemo pri obeh stavbah računati vsaj deloma z istimi izvajalci ali celo načrtovalci. Časovni okvir tako sklepanje kajpak brez nadaljnega dovoljuje. Novo Štifo so zidali med leti 1641 in 1671, Jožefovo cerkev pa so zastavili 1658. leta.

Tudi za Jožefovo cerkev je torej veljalo iskati lombardsko izhodišče. Ker so možnosti za osebno preiskavo terena seveda minimalne, je bilo treba čakati na ustrezne objave v italijanski literaturi. Končno je leta 1970 revija *Arte Lombarda* natisnila sestavek G. B. Maderna, ki pod naslovom *Per un censimento dei monumenti lombardi* prinaša zaželeno novosti iz milanskega nadškofijskega arhiva.⁴ Članek se ukvarja s skupino kapel (oratorijev), ki jih je zasnoval dotlej premalo znani arhitekt Francesco Maria Richino; mojster je leta 1621 dobil mesto pri kongregaciji za obnovo župnijskih cerkva in seminarjev v Milanu. Avtor objavlja načrte in fotografije treh cerkvenih stavb, ki so za rešitev vprašanja o izvoru prostorske zasnove za Jožefovo cerkev odločilnega pomena. Prva v tej skupini je v 19. stoletju podrti kapela sv. Remigija na vrtu samostana sv. Ambrozija v Milanu iz okoli leta 1630. Avtor članka zaradi podobnosti z drugimi deli tega arhitekta kapelo upravičeno pripisuje Richinu. Druga cerkev je kapela Device Marije v kraju Albairate pri Milanu iz leta 1641, tretja pa oratorij Marijinega rojstva v kraju Legnano pri Milanu, prav tako iz 1641. leta.

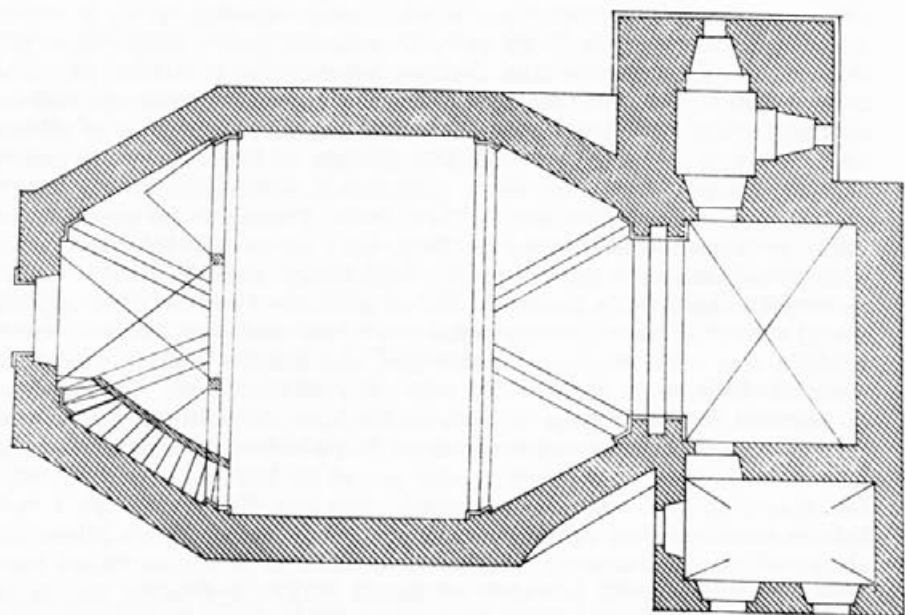
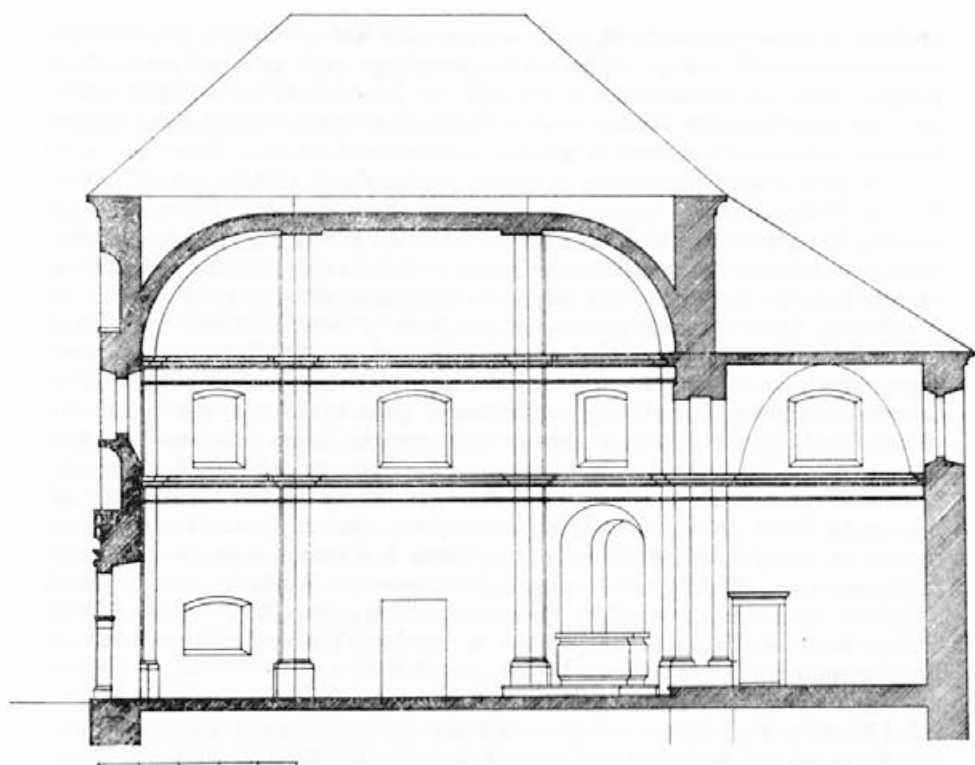
Poglejmo, kaj nam pokaže primerjava teh po originalih posnetih načrtov s florisom in prerezom Jožefove cerkve.

Milanska kapela sv. Remigija in albairatska kapela imata kar identičen načrt (sl. 58—60). Ladji obeh cerkva sta potegnjena osmerokotnika, prezbiterija pa sta skoraj kvadratne oblike z dodanima apsidalnima zaključkoma. Cerkvama sta prizidani lopi na stebrih. Cerkev sv. Remigija je seveda zahtevnejšemu mestnemu miljeju ustrezno bogatejša z motivom svetlobnice, ki se odpira nad središčem ladje, albairatska kapela pa se zadovoljuje s kupolnim obokom v ladijskem prostoru, posnetim po milanskem zgledu. Sicer pa je členitev obeh cerkva enaka. V oglih stavbe ter na obeh stranicah prostorskega jedra stoje (v oglih lomljeni) pilastri, ki se nad vencem vežejo preko oboka. Ladijski obok je seštevek dveh odlomkov centralnega prostora — ob vstopu in sklepu ladje — ter banjastega oboka nad dvoranskim osrednjim delom prostora. Oproge se stikajo na stikališčih pisanih treh delov, prav tako pa sta z oprogami opasani tudi sosvodnici za okna v banjah. Omenjeno členitev nam nazorno predstavi prerez milanske cerkve: obok v prezbiterijih obeh kapel je banjast z apsidalnim dodatkom.

V primerjavi s popisanimi cerkvama je oratorij v Legnanu že v prostorski zasnovi deloma spremenjen, deloma pa v notranji členitvi poenostavljen. Sprememba v florisu (sl. 61) se nanaša na vstopni del ladje: prejšnjima potegnjenima osmerokotnikoma je tu dodan poseben vhodni del, v florisu plitev povprek položen pravokotnik, zato pa je opuščena lopa. Poenostavljen je najpoprej oltarni del, kjer je bila opuščena sklepna apsida

³ Isti, *Arhitektura sedemnajstega stoletja...*, str. 82; isti, VS VII, 1960, str. 210.

⁴ *Arte Lombarda*, Primo semestre 1970, str. 71—78.

Sv. Jožef nad Preserjem, vzdolžni prerez in tloris cerkve

in kjer je nov tudi križasti obok, ki nastopa kot pokrivalo prezbiterja namesto banje. Z našega vidika pa je poleg tega prav posebej pomembna poenostavitev notranje členitve v ladji. Tu je arhitekt opustil pilastrska para na pravokotnem srednjem delu ladje, tako da so ostali samo ogelni lomljeni pilastri, s katerimi je prostor »sešit« v celoto.

Če primerjamo omenjene lastnosti lombardskih cerkva z našo Jožefovo cerkvijo, je treba ugotoviti, da je temeljni prostorski tip posnet po navedenih zgledih; Jožefova cerkev je v tlorisu kompromis med milansko kapelo in albairatsko cerkvijo ter legnanskim oratorijem. Ladja Jožefove cerkve kaže namreč v tlorisu neznatno nakazano vstopno polo, vendar le v zidovju, brez ustrezne prostorske vsebine. V tem se torej čuti rahel odmik od milanske vzornice oziroma njene ponovitve v Albairateju v smeri legnanske zasnove. Popolnoma pa sta prevzeta legnanski prezbiterij z ravnim zaključkom in križastim obokom in prav tako tudi legnanska členitev v ladji: tudi Jožefova cerkev ima namreč samo lomljene pilastre v oglih in je brez členitve osrednjega dvoranskega dela stavbe. Po teh lastnostih je torej naša cerkev še bolj podeželska kakor albairatska in legnanska, isto pa velja tudi za oblikovanje zunanjsčine. Lombardske cerkve so zunaj oblečene v lizene in ustrezne horizontalne pasove; oratorij v Legnanu se odlikuje celo s pilastrsko členitvijo fasade v dveh etažah. Jožefova cerkev takih členitev ne pozna, pač pa se pod novjšimi beleži kažejo naslikani ogelni šivani robovi in morda si moramo tudi vodoravne pasove zamisliti v rekonstrukciji kot naslikane.

Občutno pa se Jožefova cerkev loči od lombardskih vzornic po vertikalni členitvi notranjsčine (sl. 62—64). Obravnani milanski zgledi poznajo v ladji samo dve etaži — visoko pritličje in obok. Okna so tamkaj prebita v obočnem pasu. Pri Jožefovi cerkvi pa je drugače: v njeni ladji je oblikovan poseben svetlobni pas v vertikalnem ostenju, ki je z vencem ločen od pritličja in obočnega pasu. V milanski cerkvi lahko sicer prav tako vidimo nakazovanje take členitve, vendar šele v drugem planu ter brez okenskih predrtin. Lombardski prostori so zaradi opisanega razločka enotnejši v obdelavi ostenja kakor Jožefova cerkev. S tem pa se nikakor ne podira teza o nakazanih izhodiščih za našo cerkev. Mogoče je namreč pokazati na posrednika za motiv svetlobnega nadstropja. Kakor sem že zapisal, izvira ta motiv iz ladje v Novi Štifti. Tamkaj je bil svetlobni pas visok, po merah enakovreden pritličju, tako da so bile biferne okenske odprtne nameščene v spodnji partiji svetlobnega pasu. V Jožefovi cerkvi je svetlobno nadstropje bistveno nižje od pritličnega pasu in okna odpirajo skoraj vso višino pasu. Tako je nastal nov ritem vertikalne členitve: visoko pritličje nosi nižje svetlobno nadstropje, nad drugim vencem pa prostor prekriva obok, ki je le nekoliko višji od svetlobne etaže. Takšen ritem se bistveno loči od tistega v Novi Štifti, kjer sta pritlični kapelni pas in svetlobna etaža enakovredna motiva. Ni pa nobenega dvoma, da motiv sam izvira iz Nove Štifte, kjer je spet posnet po Marijini cerkvi v Lodiju. Da imamo opraviti res le s spremembo notranje členitve, ne pa z radikalnim zametavanjem ugotovljenih vzorov, nam razločno pove primerjava absolutnih mer in razmerij med Jožefovo cerkvijo in lombardskimi kape-lami. Neznani arhitekt je načrte milanskih cerkva nedvomno poznal, saj so tlorisne mere preprosto povzete, povzeto pa je tudi razmerje talne ploskve do višine v ladji in so razločki popolnoma nebitveni. Podobno

sem dokazal tudi za Novo Štifo, kjer se mere prav tako skladajo z merami njene vzornice v Lodiju. Ta opazovanja pa so za oceno Jožefove cerkve zelo pomembna. Povedo nam, da smo pri nas spremljali novosti v arhitekturi pobudniških sosedov, drugače ne bi naročili cerkve, ki presaja na naša tla zadnji dosežek lombardske arhitekture brez omembe vredne zamude. Toda razločki v členitvi kažejo, da smo v petdesetih letih sicer posvojili zrel baročni prostor, oblikovali pa smo ga še konservativno kot seštevke treh pasov in ne kot preplet svetlobne in obočne cone nad slokim pritličjem. Hkrati pa je Jožefova cerkev nastala ravno na tisti meji, ko se tudi oblikovanje novega baročnega prostora preveša v moderno, v Lombardiji že doseženo smer. Zakaj naslednice Jožefove cerkve, prav tako tudi naslednice cerkve v Novi Štifi, se na izviren način odpovedujejo takemu seštevku v prid zrelejši baročni poenostavitvi. Poslej se je tudi pri nas členitev reducirala na dva pasova; navadno se združita pritlični in svetlobni pas v vertikalnem ostenju, nato pa se v nekaterih primerih odpravi tudi venčna zapora med ostenjem in obokom. Mogoče je pokazati še na neko pomenljivo lastnost, ki družijo Jožefovo cerkev z Novo Štifo ter jo naslednice prav tako po pravilu opuščajo. Mislim na oblikovanje slavoloka, ki vodi iz ladje v prezbiterij. Slavolok je zasnovan z dvema pilastroma in dvema oprogama, kar je pri nas redkost, po svoje pa prav tako spričuje seštevku prostorov kakor vertikalni pasovi v ostenju. V cerkvi sv. Križa nad Jesenicami iz osemdesetih let na primer dvojnega členjenja slavoloka ni več, ostal je le ožji motiv z enim pilastrom in oprog, ki pomeni manjšo zarezo med obema deloma cerkvenega prostora.

Obravnavajo takih vprašanj presega namen tega sestavka, ki se hote omejuje na izhodišča za Jožefovo cerkev. Naj na koncu na kratko ponovim izsledke: naša cerkev je narejena po vzoru ugotovljenih lombardskih cerkva, ki jih je zasnoval Fr. M. Richino, in uvaja v našo deželo zrel baročni prostorski tip, ki pa je uresničen hkrati z naslonom na konservativnejši način Nove Štife. Nova misel je povedana sredi 17. stoletja na »nemoderen« način, ki pa so ga naslednice uskladile s sodobnejšo, zrelemu baroku ustrenejšo govorico. Vseeno pa je treba na koncu pripomniti, da smemo ne glede na opisane razločke vendarle govoriti tudi o značilnem soglasju naših dveh spomenikov in Richinovega opusa. Po pravici Maderna naglašajo nenavadno strogost pilastrske členitve v mojstrovem delu, kar ni samo prilagoditev skromnejšim zmogljivostim podeželja, saj se Richino z Remigijevo kapelo uveljavlja celo v srcu Milana. Zavezanost podobni, celo še strožji govorici v Novi Štifi in v Jožefovi cerkvi bo vsaj deloma mogoče pojasniti prav s pomenom opusa tega mojstra za razvoj naše arhitekture sredi XVII. stoletja.

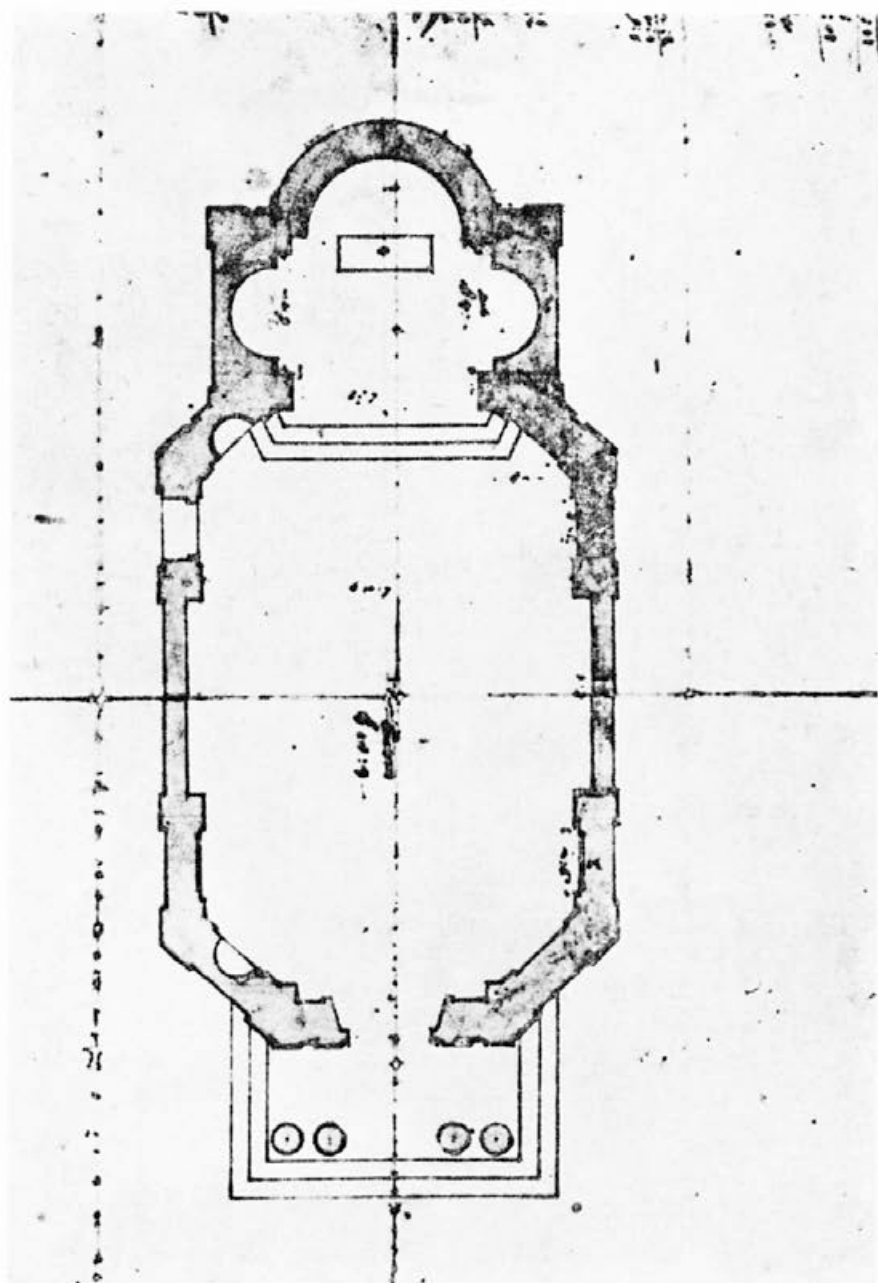
Seveda pa tako govorico poznamo že poprej in je ostala kot skrito palladijevstvo v veljavi tudi poslej, čeravno so jo v zadnjih desetletjih XVII. stoletja v izbranih primerih obogatili štukaturni vzorci.

RIASSUNTO

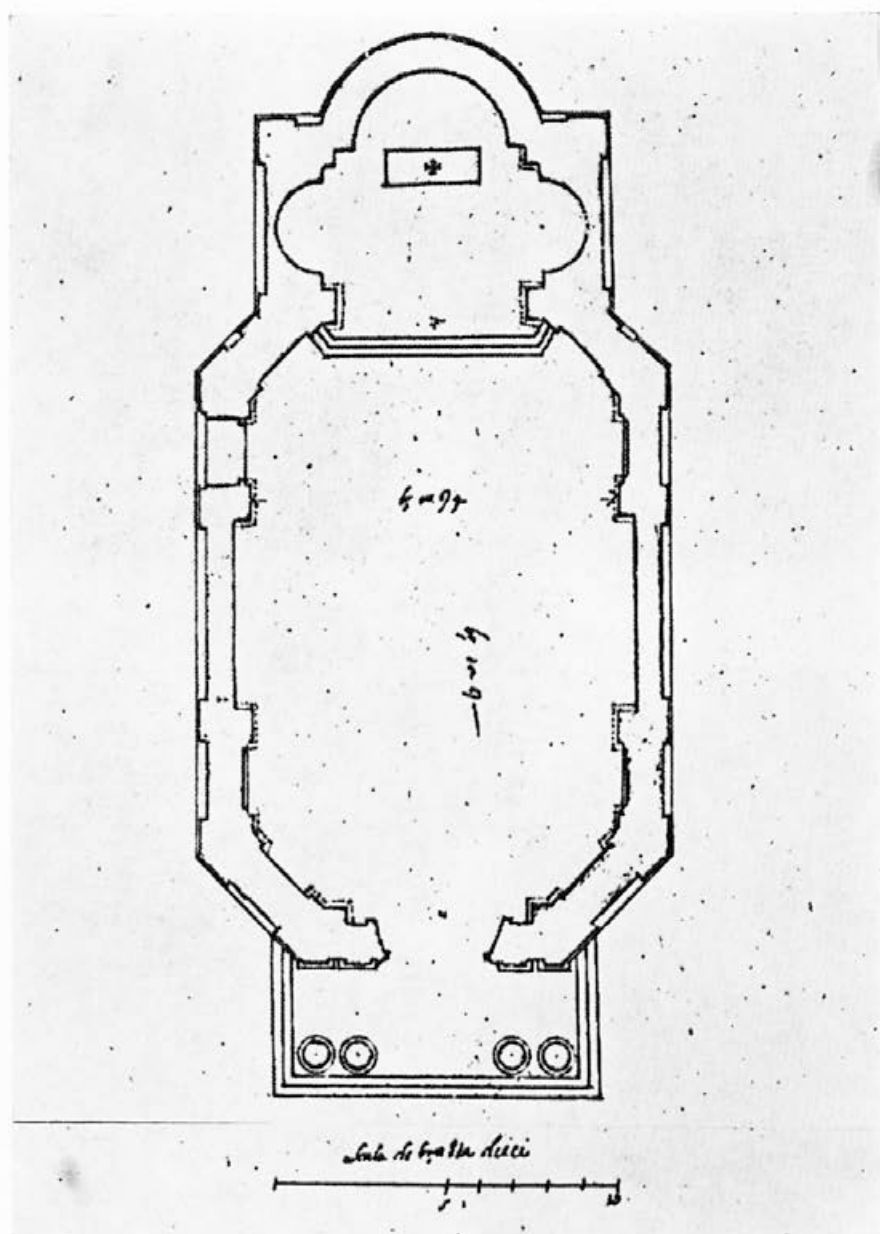
La chiesa di San Giuseppe, la cui costruzione è stata iniziata nel 1658, introdusse come la prima chiesa in Sloveina come base di pianta l'ottagono allungato; lo spazio navale è coperto dalla cupola che è la somma di due frammenti dello spazio centrale e di una parte della sala nel centro della nave.

Siccome si tratta della sintesi tipica dello spazio longitudinale e di quello centrale e siccome la chiesa nel '600 e nel '700 aveva numerose imitatrici, la questione sull'origine di questo spazio fu più che attuale. Dopo la pubblicazione di G. B. Maderna nell'Arte Lombarda 1970, il punto di partenza per la nostra chiesa si poteva trovare nelle tre cappelle dell'architetto Francesco M. Richini, a Milano, a Albairate e a Legnano. Paragonando le chiese di Richini alla chiesa di San Giuseppe, quest'ultima per quanto riguarda la pianta rivela di essere un compromesso semplificato di modelli lombardi; per quanto riguarda invece il presbiterio e l'articolazione semplificata di pilastri essa prende l'esempio dalla cappella di Legnano. Allo stesso tempo con l'affermazione della zona autonoma di luce, con la forma dell'arco e con l'articolazione addirittura puritana, essa s'appoggia alla chiesa di Nova Stifta presso Ribnica (1641—1671), il cui punto di partenza l'autore ha già trovato nella chiesa di Maria a Lodi, presso Milano (iniziata nel 1498). Per quanto riguarda il tipo di spazio la chiesa di San Giuseppe si presenta quindi come moderna, come conservatrice invece per quanto riguarda l'articolazione dettagliata.

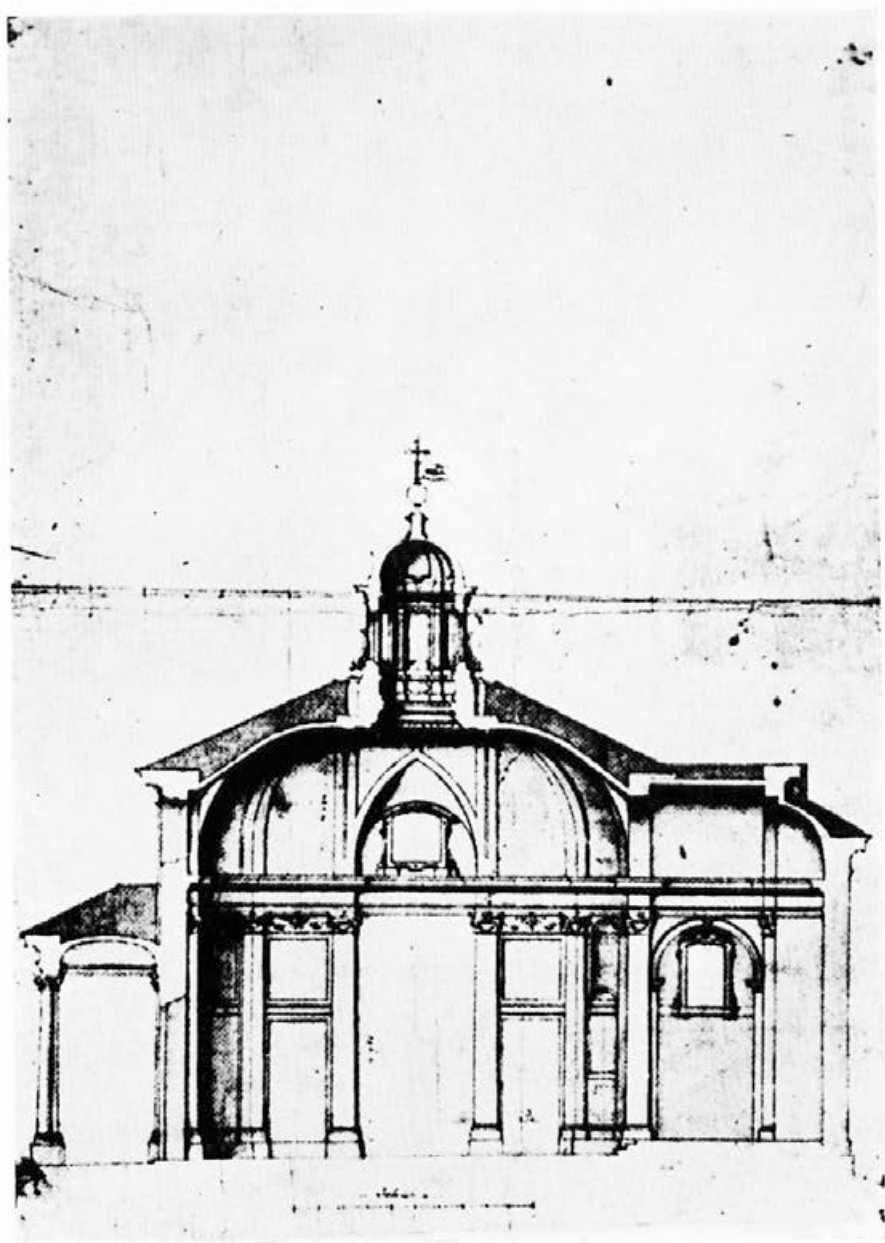
Tradotto da Nina Souvan

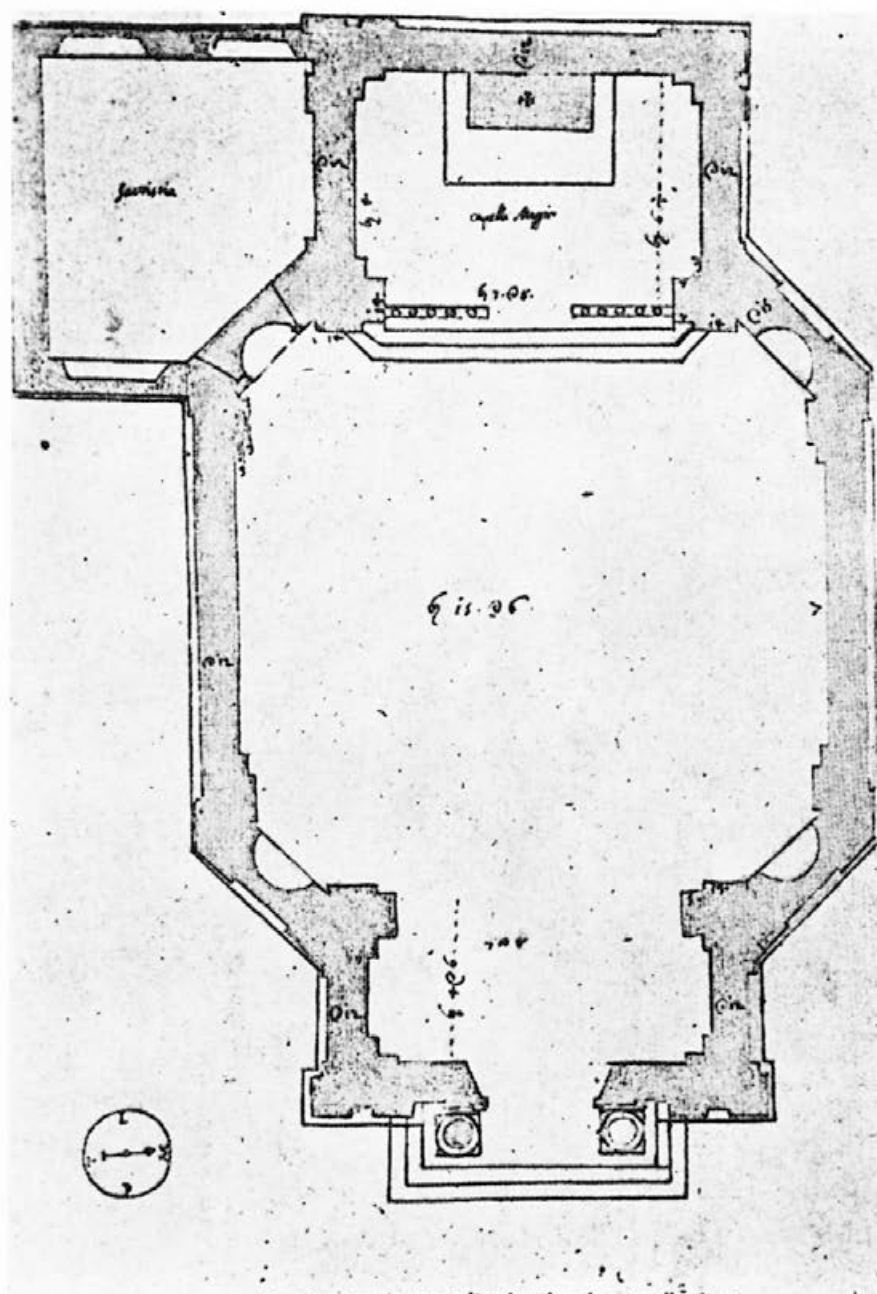
Sl. 58. *Milano*, kapela sv. Remigija, tloris, ok. 1630

Sl. 59. Albairate, oratorij device Marije in sv. Bernarda, tloris, 1641

Sl. 60. *Milano*, kapela sv. Remigija, vzdolžni prerez. ok. 1630

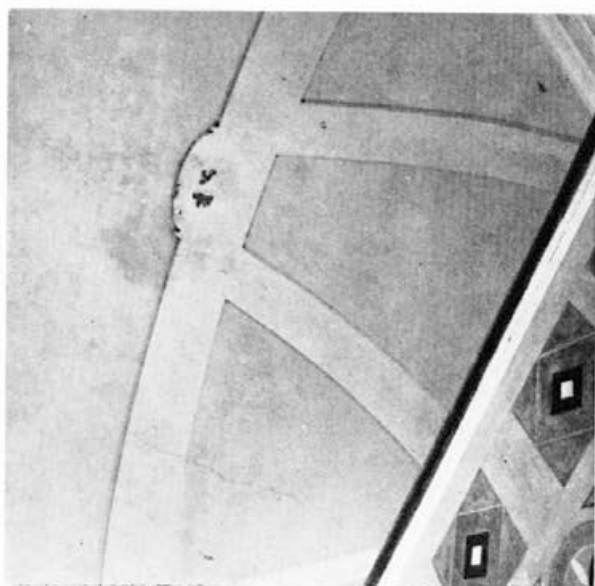
Sl. 61. Legnano, oratorij Marijinega rojstva, tloris, 1641

Sl. 62. Cerkev sv. Jožefa nad *Preserjem*, notranjščina proti vzhodu

Sl. 63. Cerkev sv. Jožefa nad *Preserjem*, pogled
v prezbitarij

Sl. 64. Cerkev sv. Jožefa nad *Preserjem*, obok